

Biodiversiteit in het Vechtplassengebied

Vogels zijn goede indicatoren voor de biodiversiteit in een bepaald gebied. Ze zijn beter zichtbaar dan andere diergroepen en worden daardoor intensiever gevolgd, waardoor de soortenrijkdom en de toe- of afname van aantallen beter zijn vast te stellen. Bovendien bevinden ze zich 'hoog' in de voedselketen en vertellen ons dus ook veel over de diversiteit van hun prooien, die uiteenlopen van vogels en kleine zoogdieren tot insecten, spinachtigen en nog kleiner grut. Omdat iedere soort specifieke eisen aan zijn leefomgeving stelt om te nestelen, te foerageren, te rusten en zich te verschuilen voor predatoren, betekent het voorkomen van veel soorten ook dat er een grote diversiteit aanwezig moet zijn van landschapstypen en vegetatiestructuren. Grofweg is de regel: hoe kleinschaliger de afwisseling aan landschapstypen, hoe meer soorten, en hoe ongerepter en rustiger die gebiedstypen zijn, hoe meer vogels. Natuurlijk spelen daarnaast ook andere factoren een rol, zoals de invloed van de mens als storende of stimulerende factor en het al of niet voorkomen van predatoren.

Piet Zomerdijk

De avifauna van Noord-Holland die binnenkort verschijnt, vormt een goede gelegenheid om na te gaan hoe het met de vogels in het Vechtplassengebied gesteld is. Bovendien is vergelijking mogelijk met de situatie van 20 jaar terug, toen het eerste volledige overzicht van de broedvogels in onze provincie verscheen. In dit artikel worden de ontwikkelingen in die 20 jaar samengevat van het oostelijk Vechtplassengebied, waarvan het grootste deel in Noord-Holland gelegen is. Ook die van het Naardermeer, waarvan de ontstaansgeschiedenis een andere is, maar waar we in grote lijnen dezelfde vogelsoorten, landschapstypen en beheerproblemen tegenkomen.

Variatie aan moerastypen

De Vechtplassen bestaan uit een reeks laagveengebieden tussen de Vecht en de randen van het Gooi. In het verleden zijn hier door turfwinning meren en plassen ontstaan, meestal met een zandige ondergrond, die door latere zandwinning op sommige plaatsen aanzienlijk zijn uitgediept. Het water in de plassen en moerassen is rechtstreeks afkomstig van de regen, van aanvoer door de veenstromen, maar ook van het grondwater dat opgesloten zit in de zand-, klei- en veenlagen en via verschillende watersystemen vanuit het Gooi het gebied instroomt. Daardoor vinden we er een rijke schakering aan moerastypen, variërend van verlandende rietlanden tot legakkers, petgaten en trilvenen, ruigten, moerasbos en grillige oeverlijnen, naast uitgestrekte plassen, vochtige graslanden en percelen met waterriet. Aan al die naast elkaar voorkomende elementen heeft het Vechtplassengebied haar betekenis te danken voor aan riet en water gebonden vogels. Juist dit soort kwetsbare gebieden wordt steeds schaarser en dat geldt dus ook voor de vogelsoorten die er worden aangetroffen.

Bedreigingen

Ingesloten door bebouwingskernen en productief beheerde graslanden zijn de bedreigingen waaraan de Vechtplassen bloot staan van velerlei aard. De grootste problemen hebben te maken met de waterhuishouding. Door de sterk toegenomen bebouwing van het Gooi is de hoeveelheid kwelwater die het gebied ontvangt afgenomen, water zijgt weg naar de lager ontwaterde polders en aangevoerd water uit de Vecht is van slechte kwaliteit. Door halvering van de waterwinning in het Gooi en defosfateringsinstallaties probeert men deze probleem te verhelpen en de aankoop van gebieden die als bufferzones moeten dienen met een hoger waterpeil, zoals de Hilversumse Bovenmeent, moet wegzijging van water naar omliggende gebieden voorkomen.

Door de sterke eutrofiëring heeft in het verleden slib- en algenvorming plaatsgevonden die een nadelige invloed heeft op de rijke onderwatervegetaties met fonteinkruiden en kranswieren en de daartussen aanwezige macrofauna.

Krooneend

Foto: Mark Eising

Die zijn belangrijk voor bijzondere soorten, zoals als Krooneend, Tafeleend en Dodaars. De daardoor toegenomen karper, brasem en rietvoorn zijn

bovendien voedselconcurrenten. Aan de andere kant heeft eutrofiëring van het oppervlaktewater het voedselaanbod verhoogd voor bepaalde soorten, zoals ganzen- en eendensoorten die daarvan profiteren. Om het water weer 'schoon' te krijgen moet de bagger worden verwijderd en een actief biologisch beheer worden gevoerd, waarbij vissen worden weggevangen.

Een tweede probleem dat veroorzaakt wordt door de invloed van de mens in de nabije omgeving vormen de uitbreiding van de bebouwing en de recreatiedruk, waardoor riet- en moerasgebieden verdwijnen of langdurige storingen optreden. De waterrecreatie veroorzaakt een omvangrijke 'watersportbusiness in de blauwgroene parel van Midden-Nederland', met een toename van vakantiewoningen, jachthavens, horeca-ondernemingen en andere bedrijven.

Vegetatieontwikkeling

Naast veranderingen die direct kunnen worden verbonden met menselijke activiteiten, verandert ook het landschap door een spontane ontwikkeling van de vegetatie, die leidt tot verlanding, verrieting, en verbossing. Zure regen speelt daarbij een rol, maar ook het achterwege blijven van oude vormen van beheer, zoals het maaien van riet, houtkap en begrazing.

Een van de meest opvallende veranderingen, die we kunnen vaststellen in heel Noord-Holland gedurende de laatste 20 jaar, is de achteruitgang van vogels die een voorkeur hebben voor open gebieden. Dat geldt niet alleen voor de weidevogels, de vogels van het open duin en kustmilieus, maar ook voor soorten die een voorkeur hebben voor open rietmoeras. Alleen ganzensoorten weten zich in die open gebieden goed te handhaven, mits er ruigten voorkomen voor hun nesten.

Kritische rietvogels hebben een voorkeur voor goed ontwikkeld overjarig riet, dat bij voorkeur in het water staat, waar de successie nog niet zo ver is voortgeschreden dat er veel ruigten voorkomen en struiken groeien. Afname van de oppervlakte leidt tot achteruitgang van Roerdomp, Woudaap, Purperreiger, Snor, Grote Karekiet en Baardman. Die afname is moeilijk te stuiten, want vegetaties die bestaan uit in het water staand riet vragen om een intensief beheer dat vroeger vanzelfsprekend was door de behoefte aan riet voor allerlei doeleinden. Tegenwoordig heeft deze vorm van beheer nauwelijks economische betekenis, is kostbaar en blijft dus achterwege.

Moerasgebieden kenmerken zich door een grote rijkdom aan vogels, die een gevolg is van de sterke seizoensdynamiek, de snelle groei van riet en ruigtekruiden. In de zomer is er een grote voedselrijkdom en er zijn vele overgangszones die

door verschillende soorten worden gebruikt. De variatie van nat naar droog, van riet naar geleidelijke bosvorming, via tussenstappen als verlanding, verruiging en struweelvorming verschaft steeds andere soorten een gunstige leefomgeving.

Zo zien we na de Grote Karekiet in overjarig waterriet soorten verschijnen, zoals Snor, Kleine Karekiet, Rietzanger en Rietgors die broeden in droger riet of in de kniklaag van ruigtekruiden. Bosrietzanger, Blauwborst, Tuinfluiter, Sprinkhaanzanger en Braamsluiper prefereren drogere struweel. Bij een geleidelijke overgang naar bosvorming verschijnen Grasmus, Fitis, Tjiftjaf en Zwartkop.

Maar ook hier zien we een toenemende nivellering, omdat riet en rietruigten steeds minder worden gemaaid en verlanden, dichtgroeien met struiken en zich door voortgaande successie ontwikkelen tot opgaand bos, waar vooral bosvogels van profiteren. De rijke variatie aan vegetatiezones verdwijnt en daarmee een aantal vogelsoorten, dat zich juist in die overgangszones thuis voelt. Bosvogels profiteren daarvan; een verschijnsel dat niet beperkt blijft tot de Vechtplassen, maar in alle open gebieden in Noord-Holland het geval is.

Effecten van veranderingen

De vraag is interessant welke gevolgen de veranderingen in het Vechtplassengebied de laatste 20 jaar hebben gehad op de vogelbevolking. Daarbij vallen een paar duidelijke trends op. In de eerste plaats is het aantal aan bos gerelateerde vogels sterk toegenomen, zoals dat elders in Noord-Holland ook het geval is.

Zwartkop (vrouw)

foto: Mark Eising

Het gaat om de Buizerd, Holenduif, Bosuil, Havik, Houtsnip, Grote Bonte Specht, Winterkoning, Roodborst, Merel, Zanglijster, Zwartkop, Tjiftjaf, Vink en Boomkruiper. De Sperwer hoort ook in dat rijtje thuis, maar heeft een voorkeur voor wat dichtere bosstructuren en bovendien lijdt hij van predatie door de Havik, waar meer middelgrote

soorten, zoals spechten en Bosuilen last van hebben. De Wielewaal, waarvan we op grond van het toegenomen areaal moerasbos uitbreiding hadden kunnen verwachten, is vanwege de problemen in de Sahel vrijwel verdwenen. De situatie in het overwinteringsgebied is voor veel lange-afstandtrekkers, waartoe veel van onze moeraszangvogels behoren, een factor die grote invloed kan hebben op het broedbestand. We moeten bedenken, dat deze soorten meestal niet langer dan vier maanden in ons land verblijven. Gevaren langs de trekweg en in het overwinteringsgebied kunnen grote invloed hebben op onze broedvogels.

Rietzanger

foto: Mark Eising

Een bekend voorbeeld is de Rietzanger, die in 1990 een minimum bereikte, maar na die tijd weer opgeklimmen is uit een diep dal en nu de aantallen van 1971 weer benadert.

Het beleid, dat gericht is op het openhouden van grote arealen waterriet met overgangszones naar ondieper water is gunstig voor soorten die in of aan de rand van rietvelden broeden, zoals Purperreiger, Grote Karekiet, Roerdomp, Baardman en Woudaap. Toch doen al die soorten het niet echt goed.

Purperreiger

Foto: Roelof Molenaar

De Purperreiger herstelt zich traag, na een licht herstel rond 2005. Verruiging van rietmoerassen en vermessing van het foerageergebied, problemen in het wintergebied en de komst van de vos vormen

bedreigingen. De Grote Karekiet, een soort die zich in ons land aan de rand van het verspreidingsgebied bevindt, is vrijwel verdwenen, en de Baardman komt in de Vechtplassen nog nauwelijks tot broeden, hoewel de verspreiding van de soort wel toeneemt.

In de overgangszone van dieper in het water staat riet naar droge rietzones en verlandingsvegetaties, met veel ruigtekruiden en lichte struweelvorming, voelen veel kleine moeraszangertjes zich thuis. De Snor is achteruitgegaan, omdat grootschalig jong moeras met brede rietzones steeds schaarser wordt. Toch is het Vechtplassengebied nog steeds erg belangrijk: tweederde van de Noord-Hollandse populatie broedt hier. We kunnen hier niet ingaan op het wel en wee van alle soorten, maar naarmate soorten een grotere voorkeur hebben voor drogere, verruigde rietlanden, zien we stabilisering of toename van aantallen. De Kleine Karekiet loopt vermoedelijk iets terug door te sterke verruiging, maar Sprinkhaanzanger en Bosrietzanger zijn ruim verspreid en profiteren juist van het ruiger worden en dichtgroeien van de vegetatie, maar zullen bij toenemende bosvorming weer achteruitgaan. De Rietgors, liefhebber van overjarig riet en verruigde begroeiing handhaaft zich goed. Ook Tuinfluiter, Blauwborst, Grasmus, Braamsluiper en Nachtegaal profiteren van de toename aan bosjes en struweel. De Grasmus houdt van lage struwelen en heeft rond de eeuwwisseling, na een dieptepunt in de jaren '70, zijn oude niveau weer bereikt, de Blauwborst, die op andere plaatsen sterk is vooruitgegaan, moet in het Vechtplassengebied zijn plaats nog veroveren. De Nachtegaal breidt zich langzaam uit op drogere plaatsen; de Braamsluiper vestigt zich in hoger opgaand struweel.

De Goudvink, ook een betrekkelijke nieuwkomer, houdt van wat gevarieerder struweel en broedt vermoedelijk ook in grote pluimzeggehorsten. In zo'n kort bestek kan niet worden ingegaan op alle soorten. Kunstmatig aangelegde nestholten betekenden een toename van IJsvogel en Oeverzwaluw. Ook de komst van de vos, de toename van kraaiachtigen en het maken van gebieden met ondiep water en lage moeraszones, dat onder meer gunstig is voor het Porseleinhoen, hebben de laatste twintig jaar hun stempel gedrukt op de broedvogel populatie. Wie dat allemaal uitgebreid wil lezen, kan dat binnenkort doen. Op 11 december a.s. verschijnt de nieuwe broedvogelatlas van Noord-Holland op de Zesde Noord-Hollandse Natuurdag in Sloterdijk. Het is een boek waar in 400 bladzijden gedetailleerde informatie wordt gegeven over alle broedvogels, die de afgelopen 20 jaar in onze provincie hebben gebroed.